

ШУҚУР ХОЛМИРЗАЕВ

**УН САККИЗГА
КИРМАГАН
КИМ БОР**

(Қисса ва ҳикоялар)

Тошкент
«Езувчи» нашриёти

Дарҳақиқат, 18 га кирмаган, севги боғларидан гул термаган ким бор?! Кимнинг юраги шу ёшда ўртанмаган, суюқлисини интизор кутмаган?! Инсон борки, суюқ кўнгил неъматидан баҳраманд бўлади. Баъзан изтироб чекади, ғамга ботади, гоҳи эса қувончи то-тидан еттинчи осмонда кезади.

Шукур Холмирзаев 35 йил муқаддам ўзбек адабиётига мана шу қиссаси билан кириб келган эди. Қисса ўз даврида беқиёс шов-шувга сабаб бўлган ва ҳозир ҳам баҳс уйғотиши шубҳасиз, қолаверса, севган ва севилганлар учун бу китоб қадрсиз бўлмайди.

Тўпلامга, шунингдек, адибнинг кейинги йилларда ёзган ҳикоялари ҳам киритилган.

Х 4702620201—11 — 1999 й.
М 362 (04)—99

ISBN 5-8255-0552-0

© Шукур Холмирзаев,
«Ёзувчи» нашриёти, 1999 й.

Жамшид уйғониб кетиб, ёнини пайпаслади — онаси йўқ, ҳали ҳам мажлисдан қайтмапти. Йиғлагиси келди-ю, қоронғи уйнинг сукунати босиб қурқди. Секин деразага қаради.

Лахтак-лахтак қора, хўл булутлар боғ этаги томон осилиб борар, улар орқасидан сарғайиб ой кўринарди. «Тип-тип» томчи товуши келди. Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдими, том устига шовдираб ёмғир суви тўкилди. «Ёмғир тинипти-да», деб ўйлади Жамшид ва яна ташқарига қулоқ тутди.

Ниҳоят, дарвозахонада от кишнади ва йўлакдан чилл-чилп этиб қадам товушлари эшитила бошлади. Товушлар яқинлашди, дераза олдидан ой нурини кесиб икки киши ўтди. Бири — ўрта буй, иккинчиси — новча. Жамшид дарров таниди: ўрта буйи — онаси. Новчаси ким бўлди?

Улар айвонда ғудиллаб гаплашишди. Сўнг Зайнабхон пальтоси этакларини шилдиратиб, даҳлизга кирди. Меҳмон эса хиёл энгашиб, лойли оёқларини устунга сурқаб арта бошлади. Зайнабхон даҳлизда бир оз ивирсиб — афтидан ниманидир қидирди — сўнг уйга кирди. Жамшид шоша-пиша кўрпадан чиқиб, муштдаккина бўлиб ўтириб олди. Зайнабхон токчани тимирскилаб гугуртни топди, лампани ёқди, ёмғир зарралари йилтираб турган қошларини чимириб ўгириларкан, тушакка кўзи тушди-ю, бўшашиб хўрсинди.

— Мажлис чўзилиб кетди-да, болам, — деди у узр сўрагандай шивирлаб ва чўккалаб ўглини қучди, совуқ лаблари билан ўпди. Жамшид пиқиллаб йиғлаб юборди, жунжикиб кўрпа остига кирди.

— Ухла, ухлагин энди, — деди она уни эркалаб, — мана, мен келдим. — Кейин ўрнидан туриб, ён-берига.

қидириниб қаради ва яна ўғлининг устига энгашди. —
Меҳмонхонанинг калити қаерда?

— Билмайман, — пичирлади Жамшид кўрпа тагидан.

Зайнабхон яна ён-берига қаради-да, чўзилиб кампирнинг лўла-болишини астагина туртди. Қора шол рўмолини иягидан ўтказиб бошини чирмаб ташлаган кампир уйғонди-ю, чўкик оғзидан нос бўйини таратиб ўшқира кетди:

— Ҳи, майлиснинг ҳам ордона қолсин. Болангнинг феълени биласан-ку, жавоб олиб келавермайсанми!

— Секинроқ, — шивирлади Зайнабхон. — Мажлисда мен тўғримдаям гап бўлди-да, онажон. Мени «Ғалаба» колхозига партком қилиб тайинлашди.

Кампир қизига тикилган кўйи жим қолди, сўнг болиши тагидан носқовоғини топиб, бир-икки силкитди-да, уни чўкиртак тишига тиқ-тиқ уриб нос отди.

— Бу атрофда ундай калхос йўқ-у?

— Даштда у, — деди Зайнабхон сабрсизлик билан.

Кампир қизига оғриниб қаради.

— Яна кетаркансан-да?

Жувоннинг чеҳрасига дафъатан илиқ бир меҳр тошиб, маъюс кулимсиради.

— Кетаман. Кетишим керак экан. — Сўнг деразага кўз ташлаб олиб, шошилди. — Онажон, ўша колхознинг раисиям мажлисда бор эди. Илгаритдан танишмиз. Ўртоқлардан. Гостиницада жой йўқ экан, олиб келдим. Меҳмонхонада ёга қолсин, эрта билан туриб кетади. Балки ўзим ҳам у киши билан... — Ўғлига қараб олиб, давомини айтмади, калитни сўради.

— Сен ўртоқлардан деганинг билан... — ғудуллади кампир, — минг қилсаям эркаксиз уй...

— Онажон...

— Токчани кўр, — деди кампир.

Зайнабхон калитни топгач, яна ўғлининг ёнига чўккалади. Уни ўпиб чиқиб кетди.

Кампир гиламни қатлаб, носини тупурганидан кейин ҳам томнинг вассаларига узоқ тикилиб ётди. Сўнг чўқур хўрсинди-да, кўзини юмди.

— Момо, эшикка чиқаман, — деди Жамшид бир маҳал.

— Кийимнингни кийиб чиқ, — деб ғулдиради буви.

Жамшид эшикни очиши билан қаршисидаги меҳмонхона эшиги ҳам очилиб кетди. Тўрда, сариқ этигини кўр-

пача тагида қатлаб ўтирган барваста киши кўринди. Онаси энглари шимарилган, офтоба кўтариб чиқиб келарди.

— Ха, ха? — деди у Жамшидга. — Ухламадингми ҳалиям? Шамоллаб қоласан, кир уйга.

— Ким у, Зайнабхон? — тўрдан гап отди ранс.

— Уғлим, ўртоқ Жалолов, — деди Зайнабхон, — Жамшид.

— Жамшидми? Оббо, шер-эй! Қани бери кеч-чи, тавишайлик мундай. — Жалолов уз уйида ўтиргандек ўзини эркин тутарди.

— Кир, кўриш-у, дарров чиқиб ухла.

Жамшид бу одамга ўзининг илгаритдан бир қадар таниш эканини ҳис этиб, ичкарига кирди.

Меҳмон — ёноқлари кенг, бетлари тандирдан янги узилган уй нонидай қизил, кўпчиган, ўрта яшар киши Жамшидни ёнига ўтқизди. Малла, жун чакмонининг барини очиб, уни ўради. Жамшиднинг димоғига қандайдир таниш кўкат ҳиди урилди-ю, бу одамни қаердадир кўргандай бўлди, лекин уни биринчи кўриши эди.

— Энамни пойлаб ухламай ўтирдим де?

Жамшид бош ирғади.

— Энанг бирон ёққа кетиб қолса, унда нима қиласан?

— Мен ҳам... бораман-да.

— Оббо, сен-эй. Мен билан даштга бормайсанми?

Жамшид бош қимирлатди.

— Сени қара-ю! Бу ерда нима бор? Дашт яхши: кенг, ҳар хил гуллар очилиб ётипти. Ёзилиб, яйраб уйнайсан. Сен тенги Тилов деган ўғлим бор менинг. У билан ўртоқ бўласан. У сени томоша қилдиради. Борасанми?

Жамшид илжайиб, сузилиб, эшикка қаради.

Жалолов кулди.

— Борасан. Энанг ҳам боради. Эҳ-ҳе, тукларинг тик-кайиб кетибди-ю? Совқотибсан. Бор, чопонингни кийиб ке.

— Менинг чопоним йўқ. Палтуним бор.

— Ҳа, майли, палтунингни кийиб ке.

Жамшид чиқди. Лекин ҳали уйғоқ ётган бувиси уни маҳкам ушлаб, иссиққина қўйнига солди ва қайта чиқармади.

— Моможон, даштга борамиз, — деб личирлади Жамшид.

— Ухла, — деди бувиси.

— Уёқда... онамнинг ўртоғини ўғли бор, Тилов деган.

— Бўлди.

Аmmo онаси келиб ёнига ётгачгина Жамшид уйқуга кетди.

• • •

Жамшид уйғонганида дераза ойнасида бир даста олмос нур ёнар, ташқарида товуқларига дон сочаётган бувисининг овози эшитиларди:

— Тув-тув... беҳ-беҳ...

Ёнидаги бўш ўринга кўзи тушди-ю, кўзларини уқалаб, меҳмонхонага чопди. Ундан чиқиб, дарвозахонага қаради. На онаси бор эди, на унинг ўртоғи. Дарвозахонада ҳамиша орқа туёғининг учини ерга қадаб турадиган сарққ жийрон отлари ҳам йўқ эди.

Шоҳсула ёнида, эски дўппидан товуқларга кўноқ сочаётган кампир:

— Кетишди, — дея кўча эшигига эринчоқ назар ташлади.

— Даштгамн?

— Даштга.

— Нимага мени уйғотмадингиз?

— Ошиқма, кўзим. Эрта келиб сениям опкетишади. Кўчиб кетасизлар. Онанг жой тайёрлагани кетди.

— Ур-ре! — Жамшид ирғишлаб пастга тушди, лекин селгимаган ерда оёғи тойиб чўккалаб қолди: уйға қайтиб, қунжи узун ботинкасини кийиб чиқди. — Дашт яхши, моможон! Гуллар кўп! Бориб, Тилов билан ўртоқ бўламан! У мени томоша қилдиради. Сиз ҳам борасиз-а, моможон?

Момо дони бўшаган дўппини супанинг қирғоғига уриб қоқди.

— Қайдам. Бу мулкни кимга ташлаб кетаман, кўзим. Ҳар бир дарахти бир болам-ку. Данагидан ўстирганман буларни.

Муслима буви йнгирма беш ёшида икки боласи — қизи Зайнабхон ва ўғли Абдукарим билан эридан қолганди. (Эри босмачилар билан курашда ҳалок бўлди.) Ушанда бу жойлар тақир ер эди. Шундан кейин кампир бошқа эр қилмади ва қолган умрини икки сағирнинг тарбияси ва улар учун шу ерни боғ қилишга берди. Кундузлари ер чопди, кўчат экди; кечалари чарх йнгириб болаларини боқди-бовлиди. Йиллар ўтиб боғи ҳам, болалари ҳам одам бўлди. Лекин болаларининг бири ота-

сининг изидан кетди (Немис босқинчилари билан кураш-да ҳалок бўлди). Зайнабхон эса, Муслима бувига тамом ўхшамайдиган, учар куш чиқди: ҳали ўқиш деб Тошкентга кетади, ҳали женотдел бўлиб ойлаб қишлоқма-қишлоқ кезади, кечаги уруш йилларида-ку, бир кун уйда бўлса, бир ҳафта бўлмади. Санжар тоғда сарич йиғаетганларга бош бўлиб юрди. Кампирга ҳамиша вафодор бўлиб, шу боғи қолди.

«Дарахтлар ҳам момонинг боласи экан-да», дея гуё бувиси билан дарахтлар орасидан бир ўхшашлик топмоқчидай боққа қаради Жамшид.

Кеча ёмғирда ювиниб, таналари жигарранг бўлиб қолган ўриқлар офтобда исинаётгандек қилт этмай турришар, фақат жажжи япроқчалар орасига биқиниб қолган якка-ярим буришиқ оқ гулларгина пастга учар, боғ оралаб кетган ёлғизоёқ нам сўқмоққа қўнарди. Олча буталари орасидан чақчақлаб учиб чиққан қораялоқ, шохлар орасидан оҳиста сузиб ўтиб, сўқмоққа қўнди. Сўқмоққа ёпишиб ётган гул барглари титраб кетди.

Жамшид хўрсиниб, сукут қилди. Сўнг бирдан сергакланиб, тошлоқ йўлка билан дарвоза томон чопиб кетди. Дарвозадан чиқиб, боғ кўчага тушди. Кўча муъолишидаги Парда чўлоқнинг тевараги қари толлар билан ўралган ҳовузи супасига чиқиб, сарҳовидаги янтоғи намдан қорайиб кетган девор оша қичқирди:

— Умид-а! Ҳо-о Умид!

Умида — банка қоровули Норқул аканинг қизи. Жамшид билан бир кечада туғилган. Ота-оналар учрашиб, болалари устида гапиришиб қолганда, уларнинг бир кечада туғилганини эслашар, ўшанда доя ахтариб, бир-бириникига бола югуртирганларини айтиб, кулишар эди. Буни эшитган болалар қувонишар ва бир-бирига қаттиқ, сирли яқинлик ҳис қилар, бошқа тенгдошларига кўп ҳам қўшилавермас эди.

— Ҳо Умида!

Чорбоғдан «Ҳа-а!» деган ингичка овоз ва хотин кишининг тегажаклик қилиб кулгани эшитилди.

— Баққа қара! — Жамшид супадан сакраб тушиб, дарвоза томон чопиб кетди. Дарвозага етмасидан, дарвозанинг ўзи шиғиллаб ичкарига очилди-да, оралиқдан бодом гулли оқ чит кўйлак кийган, қорача юзи ёғ сургандай йилтироқ етти ёшлардаги қизча чиқди.

— Умид, даштга кетяппиз! Кўчиб кетяпмиз! Эртага кетамиз! — Жамшид бирпасда даштнинг нималигидан

тортиб, Жалолов билан онасининг ўртоқ эканигача, узининг Тилов билан ўртоқ бўлишигача айтиб ташлади.

— Мен ҳам бораман сизлар билан, — деди Умида.

— Майли, — деди Жамшид. — Обкетаман ўзим.

— Онам қўймаса, қочиб кетаман-а?

— Ҳа. Ўзим обкетаман. Тўхта. Тиловнинг отаси билан онам ўртоқ-ку, биз ҳам ўртоқ бўламиз!

Умида гуручдай қайта чиқа бошлаган тишларини кўрсатиб жилмайди.

— Ке.

— Сени Тилов билан ҳам ўртоқ қиламан.

— Йўқ, — деди Умида. — Фақат иккаламиз ўртоқ бўламиз.

— У яхши бола. Даштга борсанг, томоша қилдиради.

— Майли, — рози бўлди Умида.

— Нима единг, оғзинг кўк?

— Исмалоқ сомса. Онам, яна териб ке, яна ёпиб бераман, деди.

— Юр, Етимтепага. Исмалоқ кўп.

Умида ичкарига қайтиб кирди. «Она! Мен Жамшид билан ўртоқ бўлдим!» — деди ва теша кўтариб чиқди.

Бирпасдан сўнг икки ўртоқ атрофи жиққа дарахт лой кўчанинг четларидан югуришиб, қишлоқнинг қоқ ўртасидан туянинг ўркачидай чиқиб турган кўм-кўк тепалик томонга боришарди. Нарзи жувозкашнинг зигяр ёғи ҳиди анқиб турган кўчага тақаш бостирмаси ёнидан ўтгач, катта йўнғичқапоёга чиқдилар. Бу ерда бир қанча болалар пальтолари ва дўппиларидан «дарвоза» ясаб, футбол ўйнашарди. Четдаги каллакланган тут остида чўнқайиб ўтирган Мансур лойли қўлни тиззасига тираб, қичқирди:

— Жамши-ид! Қизиқ бўляпти. Ке баққа!

— Тепага борамиз биз! — деди Жамшид.

— Ҳе, қиз билан ўйнайди. Қизалоқ! Қизалоқ!

— Ўзинг қизалоқ! Биз ўртоқ! — деди Жамшид ва ердан бир чангал ҳўл тупроқни олиб, кафтида шоша-пиша думалоқлаётган Умиданинг биллагидан ушлади. — Кетдик. Ташла-е.

Умида Мансурга тилини кўрсатди, лойни ташлаб, Жамшидга эргашди. Йўнғичқанинг ёмғирда мулойим бўлиб қолган калта-калта поялари оёққа қадалмайди — шундоқ майишиб ётади-ю, оёқ олиниши билан титраб-титраб кўтарилади — Жамшиднинг почаси шимарилган

оёқларига, Умиданинг оқ кўйлаги этакларига сув сачрайди.

Тепалик этагидаги сариқ сақичдай лойи чиқиб етган сўқмоқ ёқасида тўхташди. Сўқмоқнинг уёғи — устида буғ ўрмалаётган шудгор. Шудгорда аллақанча оқ, куккиш хонаки каптарлар донлаб юрибди. Катта палахса кесак устига чиқиб олган битта чипори томоғини шишириб ғуриллайди, турган ерида айланиб кўкрагини кўтаради.

— Ана, Наим аканинг ғури, — деди Жамшид каптарларнинг нариёгидаги кўкимтир бўёғи ювилиб кетган тош қабрини кўрсатиб. Қабрнинг ўртасидан чиқиб турган чорбурчак устуннинг «бўйнига» бири қовжираган, бири сўлиган, яна бири яқиндагина гулзордан узилган гулчамбарлар илиғлиқ эди.

— Юр, — деди Умида. — Гулдан оламиз.

— Йўқ, — деди Жамшид. — У гулни олиш ёмон. Хув у куни бу ерга кўп пиянерлар келишди. Абдукарим амакциям келдилар. Сивизга чалишди. Майлис қилишди. Биз футбол ўйнаётган эдик, келиб томоша қилдик. Кейин анови гулни кўйиб кетишди. Улар кетгандан кейин Мансур, гулни оламан, деб эди, битта эшакли одам келиб: «Қулогингни кесаман», — деди. Гулни олиш ёмон, деди.

— А, исмалоқ қани? Йўғ-у?

— Уёқда кўп. — Жамшид тепаликнинг орқа томони га ишора қилди ва қишлоқ чеккасидан отилиб чиққандай, ўйдим-чуқур бағрини тасма-тасма қуйруқдай қор босиб ётган тоққа кўзи тушди. — Тоғимиз баланд-а?

— Баланд, — деди Умида. — Бир кун борамизми?

— Борамиз.

— Тепасигача чиқамиз-а?

— Тепасигача чиқамиз.

— Даштга э-эрта билан кетасизларми?

— Ухлаб қолма яна.

Умида бошини сарак-сарак қилди.

Сўқмоқ ёқасидаги нам кўкатлар устидан яна югуришиб кетдилар Томи қизғиш электростанция биносига етгач, чапга бурилдилар, тепалик ортига ўтиб кўринмай кетдилар.

* * *

Эртаси кечки пайт Жалолов қора тўриқ отда, Зайнабхон узининг сариқ жийрон отида қайтиб келди. (1944 йилда Зайнабхон тоғда сирач йиғаётганларга бош

бўлиб юрар экан, Дуболо тизмасидан райком бериб қўйган катта бўз отини етаклаб ўтаётганида, тош кўчган, от жарга қулаб кетган эди. Кейин Зайнабхон ўлган отнинг эгар-жабдуқларини райкомга обкелиб топширган-у, бошқа от сўрамай, ўзи мол бозоридан мана шу сариқ жийронни ўн тўрт мингга сотиб олганди. Ундан бери, мана, тўрт йил ўтди, сариқ жийрон ҳамон Зайнабхоннинг ҳамроҳи.) Шу кеча яна ёмғир ёғди. Жалолов яна меҳмонхонада ётди. Муслима буви яна у кишининг келганини ёқтирмай гапирди. Зайнабхон яна рад этди. Жамшид яна меҳмонхонага чиқиб, Жалоловнинг ёнига ўтирди, Жалолов яна дашт ҳақида гапирди.

Эртасига Жамшид уйғониб, яна дераза ойнасида бирдаста олмос нур кўрди. Яна кўзларини уқалаб, меҳмонхонага югурди... Жалолов елкаларининг ранги ўчган мошранг гимнастёркада, чой ичиб ўтирар, ёнида жанда олача чопонининг барларини белбоғи орқасига қистириб олган, тагин иккита йигит тиз чўккан эди. Чиқиб дарвозахонага қаради Жамшид. Отлар ўз ўрида, уларнинг сафига тагин олтита эшак қўшилган эди.

Шоҳсула ёнида онаси билан бувиси гаплашиб турибди.

— Ўзингга, болангга эҳтиёт бўлсанг бас, — деди кампир. — Мендан кўнглинг тўқ бўлсин.

— Амманни чақиртиринг бўлмасам, — деди Зайнабхон.

— Чақиртираман. — Кампирнинг Жамшидга кўзи тушиб, сертомир, озгин қулини чўзди. — Бери ке, бир упай.

Жамшид яна тошлоқ йўлка билан дарвоза томон чопиб кетди. Аммо Умидани йўлда учратди. Онаси билан шу ёққа келишаётган экан. Умида иккита кўйлагини устма-уст кийиб олган, қўлидаги зогора нонни ютоқиб кавшарди.

— Мен ҳам бораман-а, Жамшид, бораман-а?— деди у шивирлаб.

— Борасан, борасан, — деди Жамшид.

Аммо Рўзи опа ҳовуз бўйида Зайнабхонлар билан хайрлашгач, Умиданинг биллагидан маҳкам ушлаб уйга олиб кириб кетди.

II

Жиякларини баланд барра ўт ва қўзқулоқлар босиб кетган қизил қумоқ йўл. Унда-бунда ерга сингмай қолган сарғиш ҳалқоблар. Осмон қатқалоқдай дарз кет-

ган паға булутлари билан уларда сарғиш акс этган. Йулнинг чап томони унга ёндош чүзилиб кетган қизғиш жар, жар тубида сув милтирайди, у ердан фотмачумчуқ ва чўпоналдағич қушининг чиқ-чиқ, қийиқ-қиқийиқ овозлари келади. Нариги бетда эса икки туп ёввойи олча қийғос гуллаб турибди. Йулнинг ўнг томони — ям-яшил, тўлқинсимон адирлар. Жимирайди, товланади. Уша ёқдан эсаётган ғир-ғир шабада қўзқорин ва чирик янтоқ ҳидини олиб ўтади.

— Шуми дашт, шуми? — сўрайди Жамшид.

— Шу. Буёғи энди дашт! — жавоб беради Жалолов. Шамол унинг малла чакмони қўлтиқларини қаппайтирган, у қоя устида қанотини ёзаётган бургутга ўхшайди.

Жамшид уёғини кўрмоқчи бўлгандай олдинга қаради... Лекин тушгача манзара узгармади.

Тушдан кейин қумоқ йўл хиёл оқаринқиради. Ҳалқоблар ҳам тугади. Булутлар тарқаб, осмон очилди. Қуёш елкаларни қиздира бошлади. Йўл четидаги жар узоқлашиб, қушларнинг овозлари ҳам тинди. Шабада тўхтаб, ўт-ўланнинг ҳиди ўтмаслашди...

Олдинда бир тўп бўзранг тошлар ва улар орасидан ўсиб чиққан бир туп сададай юлғун кўринарди. Шунинг ёнидан ўтишлари билан бир қишлоқ устидан чиқиб қолдилар. Қўтирдай, ғадир-будир тошлари чиқиб ётган нишаб бетдан тушган йўл икки ёнида пастак қалама тошдевор узун кетган кўчага олиб тушарди. Кўчанинг нариги бетида бир тўда ёш толлар сариқ попик чиқариб, гуллаб ётар, улардан ёқимли, енгил ҳид тараларди.

Жамшид қишлоққа тушаверишдаёқ чорбоғларида шамол эсаётганга ўхшаш бир товуш эшитганди. Қишлоқдан чиқавериб, у товуш эгасини кўрди. Тик ва силлиқ қирғоқлари зигир ёғ сурилгандай дарё экан. Дарёнинг кўприги жуда оддий эди: йўғон-йўғон, пўстлоғи арчилмаган харилар ёнма-ён қўйилиб, оралиқларига шох-шабба босилган. Эшаклар юрганда кўприк дукирлайди, ликиллайди. Сувга қараса, кишининг боши айланади. Осмонга қараса, кўнгил баттар беҳузур бўлади. Жамшид эшакнинг калта ёлидан ушлаб, энгашиб ўтирди...

Ҳар қадамда қизил рўмол ёпиниб, икки учини тишида тишлаб олган аёллар, қизлар учрар, телпак кийган барваста-барваста йигитлар, ўсмирлар, қўлтиқтаёқ тутган, эски шинель кийган одамлар дуч келар ва негадир уларнинг бирортаси ҳам отлиқларга олдин салом бе-

ришмас, отлиқлар салом бергач эса, жуда куюқ сўраша кетар, жилмайишар, бошларини чайқашар эди.

Дарёдан утгач, таги билан утқазиб қўйилган боғ-боғ бугдойдек қиёқлар ўсиб ётган соҳил бўйлаб бир оз юрдилар-да, атрофини сон-саноқсиз сўқмоқлар камардай ўраб ташлаган баланд тепаликка ўрлай бошладилар. Тепаликда, деворлари қизғиш ёлғиз ҳовлининг четан дарвозаси ёнида қизил рўмол ёпинган бир хотин кенг енгини пешонасига тутиб, пастдагиларга қарарди. Хотин орқасига ўгирилиб, шошиб ҳовлига кириб кетди ва дам ўтмай қора чопонли, ялангоёқ бир бола унинг ўрнида пайдо бўлди. Пастдагиларни кўрди-ю, отилиб туша бошлади.

— Мана, бизнинг Тилов! — деди Жалолов. — Тиловберган, ўртоғингни опкелдим! Ол!

Тилов буларга бир неча одим қолганда сўқмоқда чайқалиб тўхтади ва Жамшидга ҳам қизиқиб, ҳам ётсираб қаради. Жамшид думалоқ ҳорғин кўзларини унга тикиб илжайди. Шу пайт жийроннинг туёғи сўқмоқдан тойиб кетиб, олдинга сакради ва Зайнабхон Жалоловнинг елкасидан ушлаб, қаддини тиклади. Жалолов кулди. Зайнабхон ҳам кулди. Тиловнинг эса кичкинагина кўзлари бирдан қисилиб, япасоқи ияги тирришиб кетди. Жамшидга хўмрайиб бир қаради-да, аста бурилиб тиззасига қўлини тирай-тирай тепаликка қайтиб чиқа бошлади. Жамшид кўзларини пирпиратиб, унинг орқасидан қаради. Эшакка бостириб хала берди.

Эшаклар сурилиб-суйкалиб ҳовлига киришди. Қий ва қатнқ ҳиди димоққа урилар, ҳовли ўртасида офтобга тўнкариб ёйиб қўйилган мол тезаги устида сўфитўрғайлар уймалашарди. Деворда қўниб турган олапопушак «хурр-хуп-хуп» овоз чиқариб, камалакдай еллиғични ёзиб-ийғди. Жамшид эшакдан тушиб, атрофга назар солди-да, хомуш тортиб, дарвозага қаради. Тилов тажанглик билан уй деворини тирнар, отасининг чақиршини кутиб, унга тез-тез қараб қўярди.

Жамшид бутларини уқалай-уқалай, маймоқланиб Тилов томон юрди. Тилов териси қуруқ, биққи, қўлларини ёнида осилтириб, Жамшидга тикилди. Жамшиднинг оёғидаги қўнжи узун, эшакнинг жун айлига ишқаланавериб икки ёни йилтираб кетган ботинкаларига кўзи тушди-ю, ўзининг кир, япалоқ оёқчаларига қаради, баттар хўмрайди. Шу пайт ҳовли этагидаги ичида шувоқ уйиб

қўйилган бостирма томондан Зайнабхоннинг янгроқ кулгиси эшитилиб кетди. Тилов Жамшиднинг ёнбошидан ялт қаради. Зайнабхон бир учи жийроннинг юганига боғланган қил чилвирни ушлаб тисланиб турар, каттакон ҳалқали гулмих қошига чўнқайган Жалолов чилвирнинг иккинчи учидан ушлаб ўзига тортарди. Тиловнинг қалин, бўзранг лаблари бирдан қаттиқ юмилди, Жамшидга дард билан ўқрайди-да, елкаларини хода ютгандай тик тутиб ҳовлидан чиқди-кетди. Жамшид қуруқшаган лабларини очганча тўхтаб қолди.

Йигитлар эшакларни ҳовлида шундоқ қўйвориб, кучларни чаптаги узун кетган айвонсиз уйга кирита бошладилар. Уларга қишлоқдан чиқиб келган, белбоғи узук шиңелли чол билан юқориги лаби қисқалигидан сарғиш, бақувват тишлари кўрниниб турган бир ўсмир ҳам кўмаклашди. Зайнабхон билан Жалолов ичкарида туриб, нарсаларни жойлаштиришар, Жалолов йўлакай чолдан алланарсаларни сўрар, Зайнабхонга алланарсаларни тушунтирарди. Бир пайт нима ҳам бўлди-ю, иккаласи ҳам шошиб уйдан чиқишди. Чимирилиб осмонга қарашди. Сўнг Жалолов бориб ўз отининг, Зайнабхон ўз отининг айлини торта бошлади. Жамшид бориб онасининг енгидан ушлади.

— Қаерга борасиз? Мен ҳам бораман.

— Ҳозир келаман, айланай, ҳозир.

— Йўқ. Бораман мен ҳам.

— Мен отни чоптираман, йиқилиб тушасан. Сен ерга тупуриб, қараб тур. Тупугинг қуригунча қайтиб келаман. Ана, Тиловнинг олдига бор. Уйнаб ўтир у билан. Илҳақ бўб эдинг-ку унга. Ҳозир келаман.

Зайнабхон бир қўли билан эгарнинг оқ қалпоқли миҳлар қоқилган қошидан, иккинчи қўли билан корсонидан ушлаб, амиркон этикни оёғини узангига қўйди, ўзини осонгина от устига олди.

Бирпасдан сўнг Жалолов иккаласи қўшни тепалик устида отларни елдириб борар, соялари тепалик этагидан чайқаларди. Жамшид четан дарвоза оғзида уларни кузатиб тураркан, улар кўздан бекинган, бурилди-ю, уй муюлишида ғўдайиб турган Тиловни кўрди. Тилов тумшайган юзини тезгина четга бурди. Жамшид ҳовлига қайтиб кирди. Қўйруғи билан тезакни юмалоқлаб, думалатиб кетаётган қора қўнғизга бир оз тикилиб турди-да, юклари туширилган уйга кирди.

Бояги қизил рўмолли барваста аёл дераза ойнала-

рида қотиб қолган оҳак томчиларини ҳўл латта билан артарди.

— Хола, нимага Тилов унақа? Гапирмайди ҳеч?— сўради Жамшид,

Хола маъюс илжайди. Латтани бир қўлидан иккинчисига олиб, хўрсинди.

— Энаси эсига тушгандир. Улган эди бултур.

Жамшид ташқарига чиқди. Тиловнинг кўнглини кўтаргиси, унга қандайдир яхши гап айтгиси келди.

Тилов ёлғиз, девор тагида чўнқайиб ўтирар, каттакон қизғиш туячумолининг орқа оёғидан босиб, унинг жон аччиғида типирчилашини томоша қиларди. Жамшид унинг «ўйин»ига бир оз қараб турди-да:

— Қўйвор, — деди аста. Тилов унга ялт қаради ва бошмалдоғи билан босиб, чумолини нам ерга тикиб юборди.

— Мана, қўйвордим! — деди у, ўрнидан ирғиб туриб, чопонининг барларини силкита-силкита ҳовлига кириб кетди.

Чумолининг нам ердан чиқиб турган қора ипдай оёғи базўр қимирларди. Жамшид чўнқайиб, уни лойдан астагина чиқариб олди-да, кафтига қўйди. Чумоли бошини зўрға кўтарди ва омбурдек оғзини катта очиб, Жамшиднинг кафтини чимиллатиб тишлади. Жамшид чумолини уриб тушириб, ўрнидан турди. Кафтининг кизарган ерини сурганича, пастдаги қишлоққа қаради ва оғриқни бир дамда унутди. Бир дамда озгин қўлини чўзиб, «бир улай», деб турган бувиси ва «бораман, мен ҳам бораман», дея онасининг қўлидан қутулмоқчи бўлиб, типирчилаётган Умида кўз олдидан ўтди.

Қуёш қўшни тепалик орқасига ботиб, осмонни оппоқ ёритди. Осмон аслига қайтиши билан теваарак-атрофни енгил бир соя босди. Дарё томондан салқин шабада эсиб, нам қамиш ва толлар ҳидини олиб ўтди.

Зайнабхон айтгандай, қош қораймасдан қайтиб келишди. Шу кеча пастдаги қишлоқдан ҳам, атрофдаги тепаликлар ортидан — овуллардан ҳам аллақанча барваста-барваста одамлар келишди. Ҳовлининг тўридаги Тиловларнинг қуроқ кўрпачалар солинган уйида алламаҳалгача гурунғ бўлди. Олдинига Жамшид тушунмайдиган алланарсалар ҳақида гапиришди, тортишишди, сўнғ навбат билан дўмбира чертдилар, қадимги достонлардан ёд айтдилар.

Эрталаб Тилов олачадан тикилган жилдига бир

ларча нонни солиб, мактабга кетди. Зайнабхон билан Жалолов ҳам отланиб ҳовлидан чиқишди. Жамшид Зайнабхоннинг орқасида, отга мингашиб олган.

Шу куни улар кўп қирлар ошдилар, кўп овулларда бўлдилар, кўп ўтовларга қўндилар. Ҳар қадам Жамшид учун янгилик эди. Лекин ҳаммасидан ҳам даштнинг кенглиги ва нимаси биландир шу даштга ўхшаб кетадиган барваста-барваста эркаклару қизил румол ёпинган аёллар унинг эсида қолди.

Кечга яқин дашт осмонни пастак, ҳул булутлар буркаб олиб, ҳаво бирдан совиди. Лекин баҳор ҳавоси экан! Сал ўтмай яна очилиб кетди-ю, бир томонда қуёш йилтираб, иккинчи томонда илиқ ёмғир ёға бошлади. Қишлоқ устида ярим айлана чизиб беқасам камалак қўнди. Камалак тагидан болаларнинг қувноқ чинқириғи эшитиларди: «Тулки қизини тўй қилди... Тўй қилди!»

Сал ўтмай ёмғир ҳам тинди. Болаларнинг чинқириқлари ҳам пасайди.

Эшикнинг икки ёнига икки қўлини тираб, осмонга қараб турган Жалолов:

— Хайрият-э, хайрият, — деди.

— Кеча қор ёғади деб эшитгандик, — деди Зайнабхон устихонни сиқимлаб ушлаб, мужиётган Жамшидга.

Жамшид деразага қаради-ю, дарё тарафдан келатган бошқа, йўғон-йўғон овозларни эшитиб, қулоқларини динг қилди. Овозлар яқинлашиб келарди: «Ушла! Қўйма!..»

Жамшид отилиб даҳлизга чиқди. Жалоловнинг қўлтиғи тагидан ўтиб, селгий бошлаган ҳовлига югурди. Дарвоза ёнида тўхтаб қолди. Дарё томондан бир тўда катта-кичик одамлар, гоҳ уёнга, гоҳ буёнга сурилиб югуриб келишарди. Улар яқинлашгач, қандайдир кўкчил қушни қувиб келишаётгани маълум бўлди. Жамшид орқага бурилган эди, Жалоловга тўқнаш келди.

— Нима у, нима, райис амаки?

— Чил, чилни қувяптилар.

— Чил?..

— Дашт каклиги.

— Ушлаб беринг менга, ушлаб бера қолинг.

Жалолов мўйловнинг учини лаби билан қимтиб жулимсиради-да, малла чакмонни ечиб, Жамшидга